

KADOC- nieuwsbrief

2011/6

Life with a Mission

Trajectanummer over kardinaal van Rossum C.Ss.R.

In het begin van de twintigste eeuw was de Nederlandse kardinaal Willem Marinus van Rossum C.Ss.R. (1854-1943) een bekende naam in de katholieke wereld. Minder dan honderd jaar later lijkt hij volledig verdwenen te zijn uit het collectieve geheugen. Dat is onterecht. In zijn tijd was hij een van de belangrijkste personaliteiten van de rooms-katholieke kerk. Als 'rode paus' - prefect van de Propaganda Fide (1918-1932) - 'heerste' hij over de wereldwijde missiegebieden.

Het jongste dubbelnummer van *Trajecta* probeert een beeld te schetsen van het leven en het karakter van Van Rossum. Hij werd geboren in 1854 in een eerder arme familie in het Nederlandse Zwolle. Hij trad in bij de redemptoristen en plaatste zich als theoloog in de traditie van de heilige Alphonsus de Liguori. Gedurende 36 jaar en onder vier pausen was hij een gewaardeerd lid van de Romeinse curie. Hij was nauw betrokken bij het tot stand komen van de *Codex Iuris Canonici* van 1917, werd kardinaal, voorzitter van de Bijbelcommissie, beschermheer van vele religieuze instituten en vanaf 1918 prefect van de *Congregatio de Propaganda Fide*. In die hoedanigheid speelde hij een belangrijke rol in de nieuwe missionaire politiek van het Vaticaan.

De Engels-, Frans- en Duitstalige bijdragen in *Trajecta* zijn van de hand van een schare internationale historici en archivariissen: Joop Vernooij C.Ss.R., Otto S. Lankhorst, Eric Corsius, Giuseppe M. Croce, Otto Weiß, Anna Luisa Casiraghi, Marcel Chappin S.J., Johan Ickx, Claude Prudhomme, Hans de Valk, Vefie Poels en Theo Saleminck. Het nummer telt 240 p. en ca. 60 illustraties. Het kost 19 euro. Het kan besteld worden bij KADOC en bij onze Nederlandse collega's van het KDC. Zie <http://kadoc.kuleuven.be> en <http://www.ru.nl/kdc/>

Inhoud / 2 *Life with a Mission. Trajectanummer over kardinaal van Rossum C.Ss.R.* / 4 *Inventaris archief Leo Tindemans online. 60 jaar Belgische en internationale politiek* / 10 *De zwarte invasie. Een vergeten geschiedenis van religieuze immigratie, 1900-1905* / 15 *Engineering a New World. Een internationale blik op de geschiedenis van het Belgische ingenieursberoep*

Car. G. Felici
Fotografo Pontificio

Roma
Via Babuino, 74, 75, 76.

Optati etque propensi animi ergo
G. M. Card. van Rossum CSSR

Inventaris archief Leo Tindemans online 60 jaar Belgische en internationale politiek

Godfried Kwanten

Tijdens een academische zitting in het Europees Parlement werd op 8 november het archief van minister van staat Leo Tindemans voorgesteld. Sinds kort is de inventaris van zijn persoonlijk archief immers raadpleegbaar op het internet. KADOC rondde de ordening en beschrijving van dat archief af en bracht de resultaten daarvan online via zijn geautomatiseerd archiverings-systeem LIAS. Niet de archiefdocumenten zelf zijn raadpleegbaar op het web, wel het werkinstrument dat onderzoekers toelaat hun weg te vinden in dat omvangrijke archief. Dankzij die inventaris zal het archief zonder twijfel uitgroeien tot een van de belangrijkste bronnen voor onderzoek over de Belgische politiek en de Europese integratie in de afgelopen halve eeuw.

Een goede archiefinventaris leest als een boek en brengt de archiefvormer, in dit geval Leo Tindemans, zorgvuldig in beeld. Ook deze inventaris weerspiegelt uitstekend zijn persoon en opvattingen, zijn activiteiten en functies, zijn interesses en contacten en dat voor een periode van ruim zestig jaar, van het begin van de jaren 1950 tot op vandaag. In het archief keren voor elke loopbaanfase van Tindemans een aantal constanten of leidmotieven terug. Die domeinen typeren Tindemans als mens en politicus en bevatten telkens cruciale en unieke historische informatie. Een vijftal van die rode draden duiken in het archief op.

Rijkdom en verscheidenheid

Ten eerste valt de grote rijkdom en verscheidenheid aan thema's op, het resultaat van de brede intellectuele horizon van Tindemans. De enorme diversiteit aan archiefdossiers is uniek in een persoonsarchief; ze illustreert Tindemans' eruditie en belezenheid, zijn ruime en diverse interessesferen. Zijn belangstelling ging uit naar alle sectoren van het maatschappelijk leven, naar cultuur en onderwijs, handel en economie, geschiedenis en diplomatie, binnen- en buitenland. Zijn archief is werkelijk encyclopedisch, het toont Tindemans als een *homo universalis* op het domein van mens en samenleving.

Wat de Belgische interne politiek betreft, zijn de belangrijkste vraagstukken uit de periode 1950-1990 aanwezig in het archief. De strijd tegen de economische crisis en de eerste fasen in de Belgische staatshervorming beheersen de dossiers uit de jaren 1970. Als minister van Gemeenschapsbetrekkingen in de regering Eyskens speelde Tindemans een cruciale rol in de grondwetsherziening van 1970, die de gemeenschappen en gewesten introduceerde. Eenmaal zelf premier (1974-1978) belandde Tindemans in eindeloze palavers over de uitvoering van die grondwetsherziening, meer bepaald de toepassing van het artikel 107 quater over de gewestvorming. De partijvoorzitters tekenden met het Egmontpact een federale hervorming uit op basis van drie gewesten. Omdat premier Tindemans noch met de inhoud van dat pact (o.a. grondwettelijke bezwaren), noch met de wijze waarop het tot stand kwam, kon akkoord gaan, bood hij in oktober 1978 het ontslag van zijn regering aan de koning aan. Een half jaar later zou hij, nadat Wilfried Martens eerste minister was geworden, tot voorzitter van de CVP worden geplebisciteerd. Deze cruciale periode uit de Belgische politiek én uit Tindemans' loopbaan is bijzonder goed vertegenwoordigd in het archief.

Internationale oriëntatie

Uit het archief van Tindemans spreekt ten tweede een zeer sterke internationale oriëntatie. Al als student en jonge partijmedewerker getuigde hij van die passie voor het buitenland en de internationale politiek. Als opvolger in het Belgische parlement van de Antwerpse politicus Frans Van Cauwelaert erfde hij diens belangstelling voor de Europese én de Atlantische

ruimte. De functie van minister van Buitenlandse Zaken (1981-1989) paste Tindemans dan ook als gegoten. In die periode werd hij onder andere geconfronteerd met de rakettenkwestie en het uiteenvallen van het Oostblok. Dossiers inzake diplomatieke contacten met opkomende landen en continenten, vooral met Afrika en Latijns-Amerika, zijn ruim beschikbaar.

*Leo Tindemans op het
CVP-congres van 23
februari 1974. Rechts zit
Wilfried Martens.
[Coll. Het Volk]*

Het Europese engagement is nadrukkelijk aanwezig in Tindemans' archief. Al van in de jaren 1950 duiken bundels op die getuigen van zijn overtuiging als Europees federalist; hij koestert het christelijk en Europees erfgoed. Eenmaal zelf nauw betrokken bij het Europese integratiebeleid vermenigvuldigen zich de dossiers over thema's als de uitbreiding van de Europese Gemeenschap, de stapsgewijze uitbouw van supranationale organen, de eerste rechtstreekse Europese verkiezingen (juni 1979), de Europese toppen en Raden, de realisatie (met vallen en opstaan) van de monetaire en politieke unie, het beleid inzake landbouw, munt en handel, het veiligheids- en buitenlands beleid enzovoort.

Eén aspect verdient bijzondere aandacht. Zo is een belangrijk onderdeel van het archief gewijd aan het 'Rapport over de Europese Unie', beter bekend als het Tindemansrapport, daterend uit de jaren 1975-1976. De voorbereiding en genese van die blauwdruk, de voorafgaande consultaties, de eindredactie en de ontvangst van het naar Tindemans genoemde rapport komen alle ruim aan bod in het archief.

Christen- democratie

Een derde rode draad in het archief vormt de christendemocratie, zowel op het Belgische als op het Europese niveau. Tindemans was een politicus met een overtuiging, met een inspiratie die hij regelmatig ter sprake bracht en die afstraalde op zijn politiek optreden. Hij behoorde tot die generatie die in 1945 in het Kerstprogramma van de CVP de leidraad vond voor de materiële en morele wederopbouw van het land. Vanuit zijn vele politieke mandaten trachtte

*Affiche voor de parle-
mentsverkiezingen van
1974.
[KCC 170]*

**Met deze man
wordt het anders.**

CVP

tw. opsteller : J. Gysen 41, Tweekerkenstraat - 1040 Brussel - Wetgevende verkiezingen 1974 - Vrij van zegel

hij voortdurend die christendemocratische identiteit, de personalistische idee te expliciteren en te actualiseren; zo blijkt uit honderden brieven, toespraken en artikels uit zijn archief.

Tindemans engageerde zich ook volop in internationale christendemocratische samenwerkingsverbanden, ook daarvan getuigt het archief ten overvloede. Hij was een centrale protagonist tijdens de discussies over de meest geschikte formule van internationale christendemocratische samenwerking. Vanaf de jaren 1950 was hij betrokken bij de *Nouvelles équipes internationales*, later werd hij secretaris-generaal van de Europese Unie van Christen-Democraten en speelde hij een rol in de Wereldunie. Als vanzelfsprekend zette hij zijn schouders onder de oprichting van de Europese Volkspartij, waarvan hij van 1976 tot 1985 de eerste voorzitter was. In het rechtstreeks verkozen Europees Parlement zetelde Tindemans als een politiek zwaargewicht, prominent aanwezig in de algemene vergadering en in de belangrijkste commissies. Van 1992 tot 1994 was hij de voorzitter en het gezicht van de christendemocratische fractie. Tindemans kan misschien niet worden bestempeld als één van de *founding fathers* van de Europese samenwerking, die eretitel is weggelegd voor figuren als Robert Schuman en Jean Monnet, maar hij is wel een prominente vertegenwoordiger van een tweede generatie overtuigde Europeeërs die hun Europees idealisme in structuren en instellingen goten en optraden als bruggenbouwers tussen die eerste generatie en het Europa zoals we dat vandaag kennen. Tot de huidige Europese constructie leverde hij een wezenlijke bijdrage; daarvan getuigen tientallen lijvige dossiers.

Met zijn activiteiten in de christendemocratische familie, zowel op ideologisch, programmatisch als organisatorisch vlak, plaatste Tindemans zich in de traditie van grote Belgische christendemocraten en geestverwanten als August De Schryver, Robert Houben en Theo Lefèvre. Zij speelden, zoals Tindemans trouwens, een rol in de internationale christendemocratie die de schaal van hun kleine land van afkomst ruim overtrof. KADOC bewaart niet alleen hun archieven, maar ook die van christendemocratische 'Europeeërs' als Hendrik Heyman, Alfred Bertrand, Jean-Charles Snoy et d'Oppuers, Paul De Keersmaeker, Raf Chanterie, Lambert Croux, Maurice Dewulf, Jean-Luc Dehaene en Herman Van Rompuy. Die archieven trekken onderzoekers aan die zowel geïnteresseerd zijn in de identiteit en inspiratie van de christendemocratie, als in haar grensoverschrijdende coöperatie en haar bijdrage tot de Europese integratie.

Publicist en redenaar Ten vierde toont het archief Tindemans als een man van het geschreven én het gesproken woord. Naast zijn politieke agenda vond hij de tijd om tientallen artikels en monografieën te publiceren over de thema's die hem na aan het hart lagen. Tijdens vergaderingen en gesprekken noteerde hij ook voortdurend. Die notities, niet altijd even gemakkelijk te ontcijferen, bevinden zich in het archief. Wat vooralsnog niet overkwam naar KADOC, zijn de Tindemans-dagboeken. Nagenoeg iedere avond noteerde Tindemans zijn relaas en indrukken van de afgelopen dag. De reeks dagboeken biedt een goudmijn aan gegevens vanuit de inner circle van de Belgische en Europese politiek. Intussen zei Tindemans de bewaargeving van die cahiers aan KADOC toe.

Bij het grote publiek blijft evenwel vooral het beeld hangen van Tindemans als een gedreven en begenadigd spreker. Enkele duizenden toespraken in het archief belichten dat aspect. Het betreft zowel uiteenzettingen voor exclusieve politieke en intellectuele fora, als tussenkomsten op het parlementaire spreekgestoelte en lezingen in honder-

den parochie- en collegezalen. Ondersteund door beeldmateriaal van o.a. televisieomroepen brengen die toespraken een uiterst bevlogen en charismatisch politicus ten tonele.

*Leo Tindemans tijdens een toespraak voor het Christen Forum in Gent, ca. 1975.
[Coll. Het Volk]*

Netwerken Uit het archief wordt ten vijfde duidelijk hoe Tindemans als politicus te werk ging. Technische dossiers zijn bijvoorbeeld slechts beperkt aanwezig. Tindemans was geen technocraat of dossiervreter. Hij was wel een politicus van overleg, overreding en dialoog. Uiterst overvloedig zijn de documenten die deze aanpak illustreren en zijn duizenden formele en informele contacten weerspiegelen. Tindemans treedt in zijn archief naar voren als een spilfiguur in een internationaal netwerk van officiële en officieuze contacten, gaande van Europese topbijeenkomsten tot beperkte informele sessies en overlegmomenten. Een uitgebreide correspondentie met generaties van Europese toppolitici, agenda's, vele notities en beknopte, handgeschreven verslagen tonen Tindemans als een stil diplomaat, een politicus van het vergelijk die veel belang hechtte aan interpersoonlijke contacten en de uitwisseling van overtuigingen en ideeën.

Onderzoek en toegankelijkheid

Die vijf aspecten uit het Tindemansarchief zijn slechts het topje van de ijsberg. Tientallen thema's kunnen immers onderwerp vormen van toekomstig wetenschappelijk onderzoek. Het archief biedt daartoe een schat aan mogelijkheden. Niet alleen kunnen aspecten van de nationale en internationale politiek worden bestudeerd, ook evoluties van ideeën en overtuigingen kunnen worden onderzocht, naast processen van besluitvorming of persoonlijke netwerken.

KADOC stelt het archief Tindemans op een gecontroleerde wijze open. Recente en vertrouwelijke dossiers blijven nog een tijdlang gesloten. De openstelling van het archief gebeurt in overleg met Leo Tindemans zelf, maar verloopt ook conform internationale archiefnormen. Nu al vinden internationale onderzoekers hun weg naar het archief.

“Marianne doet goed werk voor zichzelf, maar niet voor ons.” Antiklerikale karikatuur uit het Brusselse tijdschrift *La Réforme*, december 1902.

[Uit J. Grand-Carteret, *Contre Rome*. Parijs, 1906]

De zwarte invasie

Een vergeten geschiedenis van religieuze immigratie, 1900-1905

Hendrik Moeys

In het begin van de twintigste eeuw emigreerden in enkele jaren tijd duizenden Franse religieuzen naar België. Die religieuze vlucht leidde tot politieke opschudding in ons land, maar heeft de geschiedenisboeken nooit gehaald. Het is een vergeten geschiedenis die nauwelijks is bestudeerd.

De tot nu toe enige poging tot een omvattende aanpak is de publicatie *Le grand exil des congrégations religieuses françaises, 1901-1914* uit 2005 van de Franse historici Patrick Cabanel en Jean-Dominique Durand, met voor België een bijdrage van Sofie Leplae. Bijna veertig jaar vroeger schreef Yvette Daniel het artikel “Quelques aspects politiques, économiques et sociaux de l’immigration de religieux français en Belgique, 1901-1904” (1967), maar zonder gevolg. Grondig onderzoek in de archieven van de Belgische bisdommen en het Archivio Segreto Vaticano (ASV) in kader van onze masterproef probeert die vergeten geschiedenis weer onder de aandacht te brengen. Enerzijds distilleerden we cijfergegevens uit de bronnen om de precieze omvang te kunnen inschatten, anderzijds onderzochten we hoe de perceptie van de immigratie de pers en het politieke toneel een tijdlang domineerde.

Antiklerikale storm in Frankrijk

Het begon allemaal in Frankrijk. Vanaf 1899 sloeg het Franse regeringsbeleid, met republikeinen aan het roer, resoluut de antiklerikale richting in. Vier jaren later, na twee anti-

kloosterwetten (1901 en 1904), waren veel religieuze instituten de facto buiten de wet gesteld en konden ze elk moment de confiscatie van hun bezittingen verwachten. Hoewel de antiklerikale wetgeving ook tegenstand opriep en niet onmiddellijk rigoreus werd omgezet in de praktijk, zat de schrik er bij de Franse religieuzen en hun oversten goed in. Wilden ze hun religieus geïnspireerde leven voortzetten, dan restte hun weinig keuze: ofwel probeerden ze uit het vizier van de antiklerikalen te blijven en leefden ze een clandestien leven, ofwel verhuisden ze tijdelijk naar oorden die hun gunstiger gezind waren en waar ze hun religieuze activiteiten verder in alle veiligheid en openheid konden uitoefenen. Het alternatief was als religieuze gemeenschap een secularisatie ondergaan, waarna ze hun activiteiten in de onderwijs- en gezondheidssector konden voortzetten als seculieren.

Op sommige plaatsen ging het leven van de religieuze gemeenschap dan ook op clandestiene wijze voort. In de studie van Cabanel en Durand haalt Sarah Curtis het voorbeeld aan van de sœurs de Saint-Joseph in Planfoy. De inwoners verborgen er alle meubels van de zusters, die, “costumées en laïques”, terugkeerden om de scholen te heropenen. Voor veel religieuze instituten bleek die piste echter een stap te ver. Dat mag ook niet verbazen. In de negentiende eeuw was het religieus reveil (ca. 1830-ca.1860) vooral te danken aan een ongekennde bloei van vrouwelijke actieve religieuze congregaties. Die nieuwe gemeenschappen combineerden meestal strenge regels en devoties met een actief apostolaat in onderwijs of gezondheidszorg. De meeste religieuzen waren niet van plan hun religieuze identiteit en activiteit op te geven.

Op naar België Uit de cijfers die we in de bronnen konden achterhalen, blijkt duidelijk dat de antiklerikale opschudding in Frankrijk een rechtstreekse aanleiding was voor de Franse religieuzen om naar België te komen. Op 1 juli 1901 stemde de Franse Kamer van Volksvertegenwoordigers een wet die strenge voorwaarden oplegde aan religieuze instituten en hen verplichtte om zich door de overheid te laten erkennen. In de maanden die daarop volgden, besloten veel religieuze instituten de zaak niet langer af te wachten: tussen de stemming van de wet en eind 1901 gaven de Belgische bisschoppen aan minstens 73 instituten toelating om zich in België

te vestigen. De immigratie vertraagde toen de gematigd republikeinse regeringsleider Waldeck-Rousseau de gemoederen probeerde te bedaren met geruststellende woorden. Een rigoureuze uitvoering naar de letter van de wet bleef uit in de eerste helft van 1902.

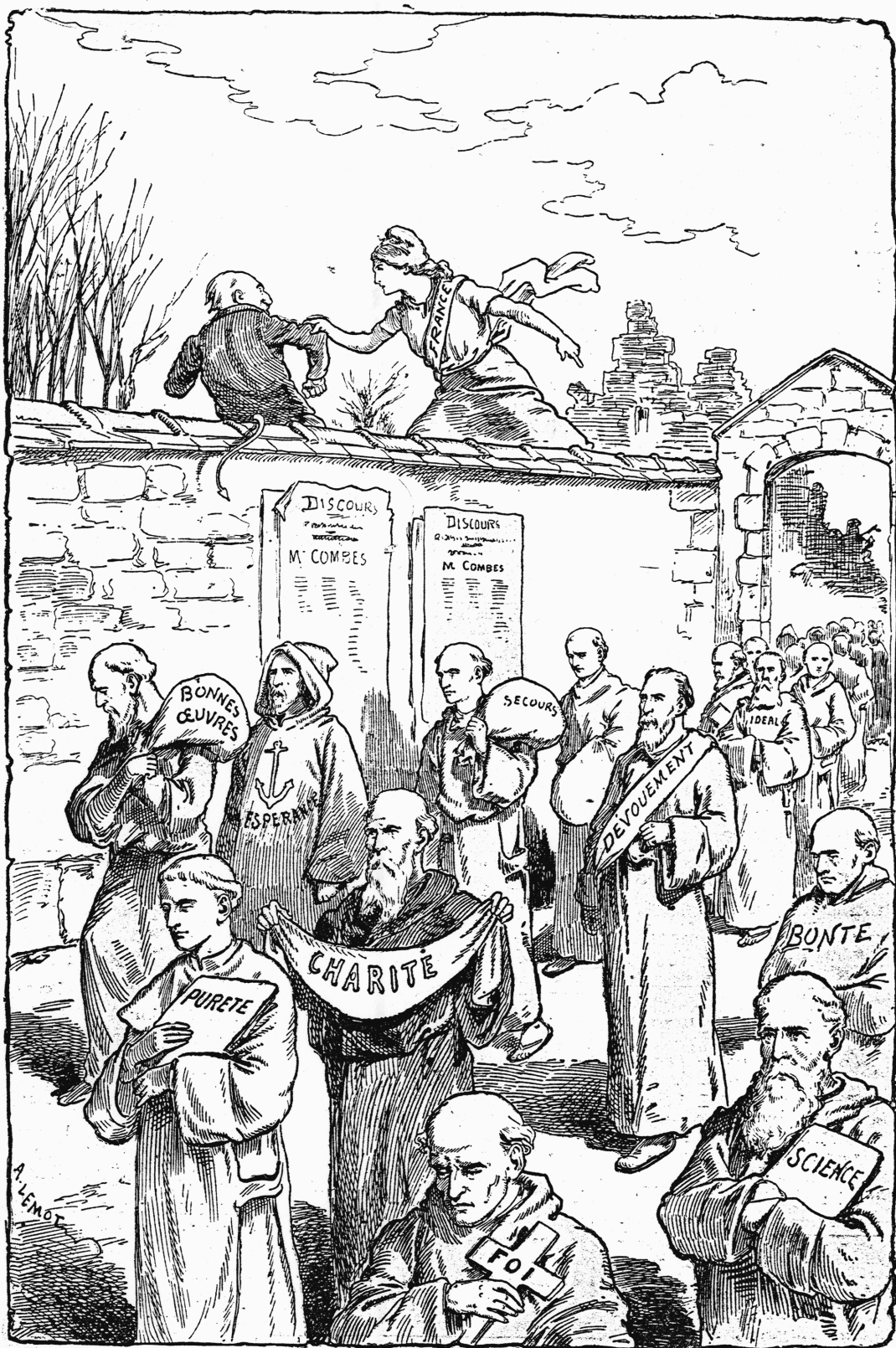
Het was pas bij de aanstelling van de radicaal Emile Combes in juni van dat jaar en zijn verstrengde aanpak dat de positief beantwoorde aanvragen opnieuw de hoogte in schoten. In 1903 kregen minstens 177 instituten van de Belgische bisschoppen toestemming zich in België te vestigen. Uit een brief van de Brugse vicaris-generaal Rembry aan de sœurs de l'Enfant Jésus uit Rijsel van 22 juli 1904 blijkt dat de bisschoppen in de loop van 1904 overeengekomen waren om geen Franse congregaties meer op Belgisch grondgebied toe te laten, omdat er al meer dan 500 waren overgekomen. Uiteindelijk zouden naar schatting 700 Franse religieuze instituten de Belgische grens oversteken, in totaal goed voor 10.000 à 15.000 religieuzen.

Liberalen in de aanval De intense religieuze immigratiegolf ging in België uiteraard niet onopgemerkt voorbij. De Belgische bisschoppen en hun vicarissen-generaal konden de stroom van toestemmingsaanvragen van Franse religieuze instituten amper bijhouden en moesten er daarnaast op toezien dat de vluchtelingen evenwichtig over hun bisdom werden verdeeld. Aan de plaatselijke clemus, zowel dekens als pastoors, vroegen ze te helpen bij de installatie van de religieuzen en een oogje in het zeil te houden voor het geval dat er problemen opdoken.

Maar ondanks de pogingen van onder meer de Brugse bisschop Waffelaert om geen reacties uit te lokken van politieke tegenstanders, kwamen antiklerikale liberalen erachter dat België als toevluchtsoord dienstdeed. Al snel schreef de liberale pers verontwaardigd over een 'zwarte invasie' van Franse religieuzen en kwamen traditionele liberale ergernissen weer aan de oppervlakte. In de tweede helft van de negentiende eeuw, die ook in België gedomineerd werd door een ideologisch-levensbeschouwelijke 'culture war', waren er op het politieke toneel regelmatig twisten tussen liberalen en katholieken ontstaan met de religieuze instituten als inzet. De juridische status, de bezittingen en de activiteiten van de religieuze instituten waren het onderwerp van het conflict. Naar aanleiding van de 'kloosterwet' in 1857 hadden de spanningen onder meer geresulteerd in opschortingen van parlementaire zittingen en heftige straatprotesten. Aan de basis van die agitatie lag een wetsontwerp van de regering De Decker over de schenkingen en erfenissen voor religieuze instituten die werden aangewend voor liefdadigheid.

Katholieken in een lastig parket De parlementaire rechterzijde was nog niet vergeten hoe de liberalen met hun straatprotest tegen de 'kloosterwet' het land in rep en roer hadden gezet en de regering hadden doen afzien van het omstreden wetsontwerp. Het was dus niet onlogisch dat de katholieke regering onder Paul De Smet de Naeyer zenuwachtig werd toen de immigratie van Franse religieuzen in België de aandacht trok van de liberalen. Die laatsen konden die immers als voorwendsel gebruiken om samen met socialisten een antiklerikale aanval in te zetten. Er volgde een diplomatiek pingpongspel tussen de regering, de nuntius en de Belgische bisschoppen, waarbij ook de Heilige Stoel werd betrokken.

*"Alle goede zaken verdwijnen uit Frankrijk."
Karikatuur tegen de radicale politiek van Combes,
verschenen in Le Pélerin,
10 mei 1903.
[K.U.Leuven, Centrale
bibliotheek]*

De katholieke regering stak niet onder stoelen of banken dat de Belgische katholieken politiek hinder ondervonden van de Franse religieuzen. Hun komst kon de poging van de oppositie om een antiklerikale coalitie te smeden alleen maar vergemakkelijken en populaire vooroordelen, zoals de 'mainmorte' en de klerikale 'overheersing', versterken. De regering eiste van de Belgische bisschoppen dat die paal en perk zouden stellen aan de immigratie. Aangezien het haar niet lukte om de Belgische bisschoppen tot een immigratiestop te dwingen, trachtte ze met een diplomatiek offensief aan het einde van 1902 een tussenkomst van de Heilige Stoel uit te lokken. Maar ook dat had niet het verhoopte effect. Pas in de loop van 1904 en na de aanhoudende druk en de prominente rol van de nieuwe nuntius Antonio Vico als bemiddelaar tussen de Belgische bisschoppen en de regering kreeg die wat ze van het episcopaat verlangde.

De Belgische bisschoppen bevonden zich in een lastig parket. Nadat een eerste golf van Franse religieuzen België bereikte, besloten ze eind juli 1901 voorwaarden te formuleren waaraan de Franse instituten zich moesten houden als ze toestemming hadden gekregen om zich in België te vestigen. Ze mochten niet bedelen en geen publieke kapel bedienen en zich evenmin met onderwijs of liefdadigheid bezighouden. Het Belgisch episcopaat was er immers voor beducht dat de Franse religieuzen voor conflicten zouden zorgen in de parochies waar ze zich mochten vestigen. Bovendien wilden de bisschoppen in geen geval hun eigen diocesane congregaties in gevaar brengen door eventuele Franse concurrentie. De brief die de Belgische overste van de ursulinen op 8 december 1903 schreef aan de Luikse bisschop Rutten, getuigde van het wantrouwen tegenover de Franse religieuzen. Ze wees erop dat "de gebruiken, de manieren en gans de levenswijze van hen zo anders zijn dan de onze". Toch slaagden de Belgische bisschoppen er niet in om eensgezind op te treden. In veel gevallen stonden ze onder zware druk van Franse collega's om de religieuze instituten te verwelkomen. Sommige Franse bisschoppen ontfermden zich immers ook over de pastoraal voor Vlaamse migranten in hun bisdom.

Intussen was in maart 1903 gebeurd wat de katholieke regering al die tijd had willen vermijden: in de Kamer van Volksvertegenwoordigers werd de regering in het defensief gedrongen nadat de liberaal Henri Crombez minister van Justitie Van den Heuvel interpelleerde over de Franse religieuzen. Er volgde een breed debat, dat de Kamer zes dagen lang domineerde. Enerzijds vielen de liberalen en de socialisten de Franse religieuzen aan op hun religieus karakter. Daarbij werden opnieuw de antiklerikale frustraties, zo typerend in de kloosterkwestie, bovengehaald. Anderzijds hekelden ze de Franse afkomst van de religieuzen, die als een gevaar voor de Belgische natie worden aangezien. Ze zouden immers de relaties met Frankrijk in gevaar brengen en het Belgische onderwijs 'penetreren'.

Ondanks de intensiteit van het debat kwam de katholieke regering uiteindelijk niet in gevaar. Ze kon een motie van de liberale en socialistische oppositie, gericht tegen de Franse religieuzen, op 3 april 1903 afwenden met 60 stemmen tegen 27. Wel was duidelijk geworden dat men de Franse religieuzen zelfs aan katholieke zijde, en dan vooral in regeringskringen, liever kwijt dan rijk was. Ze werden getolereerd, maar waren niet echt meer welkom. Uiteindelijk bleven veel Franse religieuzen wel definitief in België. Ze keerden nooit meer terug naar hun oorspronkelijke vestigingen in Frankrijk.

Engineering a New World

Een internationale blik op de geschiedenis van het Belgische ingenieurs- beroep

Pieter Raymaekers

Technologie grijpt op ontelbare wijzen, zichtbaar of onzichtbaar, gewenst of ongewenst, in ons dagelijks leven in. Niet verwonderlijk dat het historisch onderzoek naar de ingenieursfiguur - toch dé technologieproducent bij uitstek - de laatste decennia in de lift zit. De interactie van deze socio-professionele categorie met andere maatschappelijke domeinen, het religieuze inbegrepen, vormt daarbij een belangrijk aandachtspunt. Via het onderzoeksproject 'Engineering a New World: The Role of Engineers in Modern Society 1800-1914' zet ook KADOC in op dat veelbelovende terrein. Tijdens de voorbije maanden presenteren we enkele resultaten van het onderzoekswerk op het internationale forum.

Het onderzoeksproject 'Engineering a New World', dat in 2008 van start ging, wordt door ASRO, het Departement van de K.U.Leuven voor Architectuur, Stedenbouw en Ruimtelijke Ordening (Krista De Jonge), gerealiseerd in samenwerking met KADOC. Binnen die samenwerking, die moet leiden tot twee doctoraatsproefschriften, treedt Willemijne Linssen op als onderzoeker voor ASRO, terwijl Pieter Raymaekers verbonden is aan KADOC. Het project ambieert een coherente synthese die de Belgische ingenieursgeschiedenis in een internationaal, comparatief perspectief plaatst. De ingenieursfiguur wordt beschouwd als symbool en hefboom voor de transitie van een pre-industriële, agrarische samenleving naar een industriële, kapitalistische en moderne maatschappij. Hij staat ook voor een nieuwe, afzonderlijke beroepsgroep binnen een

al even nieuwe, industriële samenleving. In het onderzoek staan daarom de socio-professionele ontwikkeling van het ingenieursberoep en de interactie met de moderne samenleving centraal.

Een blik op de aanknopingspunten en verschillen met de drie grote Europese industrielanden Engeland, Frankrijk en Duitsland laat ons toe om de Belgische case beter te situeren en enkele pertinente, comparatieve onderzoeksvragen te stellen. Om die internationale dimensie van het onderzoek naar de Belgische ingenieurs te garanderen, werd van bij het begin gekozen voor een begeleidend comité van internationale experts. Voor Frankrijk zijn dat André Guillerme (Conservatoire national des arts et métiers) en Antoine Picon (Harvard University), voor Duitsland treedt Ernst Homburg (Universiteit Maastricht) op als expert en de specifieke Engelse case wordt gevolgd door Mike Chrimes van het Institution of Civil Engineers in Londen. Een drietal seminars brachten de Belgische en internationale experts samen en werden aangegrepen om de voortgang van het onderzoek te presenteren en het denkproces te begeleiden.

Institutions of Civil Engineers De voorbije maanden werd het internationale karakter van het project nog bij twee andere gelegenheden extra in de verf gezet. In de maand augustus kregen beide doctorandi de kans om op uitnodiging van Mike Chrimes de rijke collectie van het Institution of Civil Engineers (ICE) in Londen te consulteren. Het ICE werd opgericht in 1818 en kan beschouwd worden als de moeder van alle Europese ingenieursverenigingen. Vandaag is de instelling uitgegroeid tot een toonaangevend discussieforum en een invloedrijke belangenvereniging voor civiele ingenieurs, die wereldwijd meer dan 80.000 leden telt. Haar kerntaak is grotendeels dezelfde gebleven, “de kunst en wetenschap van het civiele ingenieursberoep koesteren en promoten”. Sinds het einde van de negentiende eeuw is het prestigieuze hoofdkwartier van het ICE gelegen in hartje Londen, in de schaduw van Westminster Abbey en de Big Ben. Het minste wat je kan zeggen is dat die ingenieurs hun geschiedenis koesteren. Schitterende architectuur, moderne ingenieurstechnieken en historische relictten smelten samen onder een imposante koepel. Portretten van alle oud-voorzitters sieren de muren, terwijl historische publicaties en schilderijen herinneren aan monumentale ingenieursprestaties uit het rijke verleden.

De meest uitgesproken zinnebeelden van het historisch bewustzijn van het ICE zijn zonder enige twijfel de bibliotheek en het archief. De bibliotheek bewees onmiddellijk haar nut voor ons onderzoek. Voor het eerst werd toegang verkregen tot een aantal specifieke en in principe onmisbare werken die in België onvindbaar zijn. Maar daarnaast bleek vooral de collectie in haar geheel buitengewoon waardevol. Het feit dat er waarschijnlijk nergens ter wereld zoveel boeken over de Engelse en Europese ingenieursgeschiedenis op één en dezelfde plaats zijn verzameld en gecategoriseerd, grepen de onderzoekers met plezier aan om het bibliografisch en historiografisch overzicht aan te scherpen. Vervolgens werd het archief met een bijzonder doel geraadpleegd. De bewaarde documenten van verschillende Britse ingenieursverenigingen werden uitgekamd op zoek naar de interacties met België. Via een gerichte prospectie van het bronnenmateriaal kon de uitwisseling van ingenieurstechnieken, machines en ideeën tussen Engeland en België worden gereconstrueerd. Vooral de correspondentie van het ICE met enkele Belgische ingenieursverenigingen, de verslagen van industriële studiereizen over het Kanaal en een afspiegeling van relevante publicaties, maakten de wisselwerking tussen de twee Europese pioniers van de industriële revolutie zichtbaar. Ook enkele cijfers inzake ledenaantal, publicaties en participatiegraad werden inge-

zameld. De vrucht van het onderzoekswerk wordt een gemeenschappelijk artikel dat de Engelse en de Belgische ingenieursverenigingen op een systematische wijze met elkaar vergelijkt.

J. Lucas, Bijeenkomst van de ingenieurs van de Britannia Bridge in North-Wales, ca. 1850.

[Uit H. Ferguson & M. Chrimes, The Civil Engineers. Londen, 2011]

Un ingénieur, des ingénieurs

Kort na de passage op Engelse bodem kregen we de kans om enkele onderzoeksresultaten te presenteren op het internationaal colloquium ‘Un ingénieur, des ingénieurs. Expansion ou fragmentation?’ in Parijs. Die bijeenkomst werd op 6 en 7 oktober georganiseerd door de prestigieuze École des Hautes Études en Sciences Sociales (EHESS). In 1980 had in het Ecomuseum in Le Creusot al een colloquium plaatsgevonden over ‘L’ingénieur dans la société française’. De verslagen van dat beroemde congres zijn ondertussen uitgroeid tot een sleuteldocument voor de wetenschappelijke kennis over het ingenieursberoep. Dertig jaar later vond men het de hoogste tijd om, onder het peterschap van de vereniging Ingénieurs sans Frontières en met steun van onder meer het Centrum Maurice Halbwachs, een nieuwe stand van zaken op te maken van het wetenschappelijk onderzoek. Tijdens de laatste decennia zijn de historiografie en het sociologisch onderzoek over het ingenieursberoep inderdaad merkbaar gegroeid. Frankrijk en Engeland namen traditioneel het voortouw, maar ook Duitsland, de Verenigde Staten, Nederland, Spanje, Italië en België maakten de laatste jaren een opgemerkte inhaalbeweging.

De spanning tussen eenheid en fragmentatie binnen het ingenieursberoep werd gekozen als de overkoepelende stelling van het colloquium. Kan een beroep de eenheid bewaren, terwijl het tegelijkertijd een segmentering ondergaat? Is die spanning wel zo nieuw? Hoe gaat het beroep om met de heterogeniteit van beroepspraktijken, arbeidsmarkten, functies, sociale categorieën en studieprogramma’s? Heeft dat gevolgen voor de positie van ingenieurs in de samenleving? Een tweede, aanvullende vraagstelling betrof de maatschappelijke rol en verantwoordelijkheid van ingenieurs in de samenleving. Hoe keken de ingenieurs naar de samenleving en naar hun eigen positie en rol in die samenleving? Naast de link met de grote ideologische stromingen, werd er hier ook ruimte voorzien voor onderwerpen als beroepsethiek, altruïsme, maatschappelijk engagement en duurzaamheid.

*Studenten ingenieur-architect aan de Rijksuniversiteit van Gent, 1868-69, met Arthur Verhaegen (zittend, uiterst rechts).
[KFC 620]*

Dat tweevoudige perspectief creëerde de mogelijkheid om de nieuwe inzichten, modellen en internationaal vergelijkende perspectieven van de voorbije drie decennia te synthetiseren. Het huidig onderzoek wil de ingenieur niet opvatten als een statische categorie, maar “als een ruimtelijk en conceptueel fenomeen, onderhevig aan een permanente herdefiniëring”. Tijdens het colloquium werd een breed scala aan thema's, nationale cases en periodes behandeld. De architecturale vorming van Italiaanse ingenieurs, de migratie van Oost-Europese ingenieurs, de rol van ingenieursfotografie of het systeem van ingenieursscholen in India vandaag zijn maar enkele van de vele onderwerpen die tijdens de zeven sessies werden behandeld. In het kader van het project ‘Engineering a New World’ waren vooral de lezingen over de wisselwerking tussen politieke regimes en Catalaanse ingenieurs, de ‘mannelijkheid’ van Spaanse ingenieurs in de negentiende eeuw, de syndicalisatie van Franse ingenieurs tijdens het interbellum en de niet-technische competenties van Zwitserse ingenieurs vandaag bijzonder inspirerend.

Een slotdebat onder enkele vooraanstaande ‘ingenieurshistorici’, zoals André Grelon of Irina Gouzévitch, slaagde erin om een aantal grote lijnen uit het tweedaagse colloquium te distilleren. Het is onmogelijk om alle conclusies hier uit te werken, maar drie overkoepelende spanningsvelden sturen momenteel het wetenschappelijk debat over de ingenieurs en hun geschiedenis. Ten eerste, dé ingenieur bestaat niet en heeft nooit bestaan. De professionele categorie omschrijft allerm minst een homogene groep. De spanning tussen eenheid en fragmentatie lijkt in het voordeel van de laatste beslecht. Niettemin zou door het beklemtonen van een aantal gemeenschappelijke kenmerken, toekomstig onderzoek de beroepseenheid weer op de voorgrond kunnen plaatsen. Ten tweede, sinds de negentiende eeuw wordt het ingenieursonderwijs beïnvloed door een streven naar harmonisatie tussen de polen theorie en praktijk. Die evolutie bepaalde ook in belangrijke mate het zelfbeeld van ingenieurs. Aanvullend werden daar eveneens de verhouding tussen technische vakken en sociale wetenschappen in het curriculum of de roep om specialisatie aan gekoppeld. Ten derde, de specifieke positie van de ingenieur op de werkvloer en in de samenleving situeerde zich op de breuklijn tussen kapitaal en arbeid, twee sociale groepen die de voorbije eeuwen wel vaker op een frontale confrontatie leken af te stevenen.

Belgische ingenieurs Bij dat derde spanningsveld en bij de hoger vermelde vraagstelling over de maatschappelijke verantwoordelijkheid van ingenieurs sloot onze presentatie aan. We behandelden de sociale rol en positie van de Belgische ingenieurs in de tweede helft van de negentiende eeuw. Nadat de Belgische wetenschapshistoricus Jean Baudet in 1984 de historiografie over het ingenieursberoep terecht als “quasi onbestaande” had gedefinieerd, kwam er duidelijk een inhaalbeweging op gang. Tijdens de volgende jaren leverden een aantal historici heel wat inspanningen om het onontgonnen terrein te verkennen en in kaart te brengen. Toch werden de Belgische ingenieurs vaak eenzijdig benaderd vanuit een institutionele invalshoek, met een sterke focus op het ingenieursonderwijs. Complementaire inzichten over het zelfbeeld en de sociale rol van ingenieurs kunnen een nieuw licht werpen op cruciale aspecten van de interactie tussen de ingenieur en de samenleving.

In de tweede helft van de negentiende eeuw beriepen Belgische ingenieurs zich namelijk niet langer uitsluitend op hun technologische deskundigheid. Ze breidden hun interesseveld uit naar de fundamentele maatschappelijke problemen van hun tijd. Niet verwonderlijk dat de situatie van de arbeidersklasse of de zogenaamde *question sociale* met stip genoteerd stond. Bijgevolg eigenden sommige ingenieurs zich voortaan

ook een sociale, intermediaire rol toe tussen kapitaal en arbeid. In die mate zelfs dat er sprake was van een nieuw type ingenieur (de sociale ingenieur) en van een nieuwe ingenieursbranche (*social engineering*). Het professionele verenigingsleven van ingenieurs speelde in dat proces een cruciale rol. In de presentatie werd de oudste en grootste Belgische ingenieursvereniging, de Association des ingénieurs sortis de l'école de Liège uit 1847, als protagonist opgevoerd.

Centraal in onze bijdrage stond de vraag hoe de Luikse ingenieursvereniging transformeerde van een louter technische beroepsvereniging tot een maatschappelijk geëngageerde reflectiegroep die op termijn ook op de politieke besluitvorming wilde wegen. De motieven voor de plotse opstoot van sociaal engagement waren tweeledig. Enerzijds wortelde de nieuwe positionering van ingenieurs in een evoluerend zelfbeeld en maatschappijvisie. Geïnspireerd door positivistische en baconiaanse ideeën wilden de Luikse ingenieurs de sociale progressie van de arbeidersklasse koppelen aan hun universeel vooruitgangsgeloof. Anderzijds was de *question sociale* niet enkel een doel, maar ook een middel. Door zich te specialiseren in de problematiek van de arbeidersklasse zouden niet enkel de expertise, maar ook het prestige van ingenieurs in termen van sociale status en macht worden verhoogd. Om af te sluiten werd stilgestaan bij de reacties en acties van ingenieurs op de arbeidersrevolte van 1886. Het betrof hier de uitbreiding van het curriculum met sociale wetenschappen, de nauwe samenwerking tussen ingenieursverenigingen, het parlement en de Commissie van Arbeid en tot slot de expertenrol die ingenieurs speelden op het gebied van bemiddelingsraden, regulering van arbeid, uitbetaling van lonen en arbeiderswoningen.

Het veldwerk in Londen, aangevuld met de feedback en de verhelderende debatten in Parijs, zullen ontgetwijfeld goed van pas komen tijdens de redactiefase van beide doctoraatsproefschriften.

Met steun van de
Vlaamse overheid

Werkten mee aan dit nummer / Lieve Claes / Jan De Maeyer / Godfried Kwanten / Hendrik Moeys / Pieter Raymaekers / Luc Vints / *Vormgeving* / Alexis Vermeylen / *Druk* / Peeters, Herent / *Verschijnt tweemaandelijks* / wordt op aanvraag kosteloos toegezonden / *Kantoor van afgifte* / 3000 Leuven 1 / *Verantwoordelijke uitgever* / Emmanuel Gerard / Kortrijksestraat 351 / 3010 Leuven (Kessel-Lo)

KADOC / Documentatie- en onderzoekscentrum voor religie, cultuur en samenleving / *Adres* / Vlamingenstraat 39 / B - 3000 Leuven / *Telefoon* / +32 (0) 16 32 35 00 / *Fax* / +32 (0) 16 32 35 01 / *E-mail* / postmaster@kadoc.kuleuven.be / *Internet* / <http://kadoc.kuleuven.be> / *Giften voor KADOC* / kunnen worden overgemaakt op rekeningnummer 734-0194177-89 van de K.U.Leuven met vermelding '400/0000/53084 gift KADOC'. Vanaf 40 euro wordt een fiscaal attest bezorgd.

Uw steun voor de realisatie van het nieuwe erfgoeddepot in Heverlee blijft ook erg welkom. Inlichtingen over de modaliteiten van het bouwfonds vindt u in een speciale brochure die u op eenvoudige aanvraag wordt toegezonden. U kunt natuurlijk ook rechtstreeks het bouwfonds steunen via een overschrijving op rekeningnummer 734-0194177-89 van de K.U.Leuven met vermelding van de gestructureerde mededeling +++400/0000/49448+++. Daarvoor wordt vanaf 40 euro een fiscaal attest bezorgd.